

УДК 336.114:338.12

Борейко В. І.,

доктор економічних наук, професор кафедри фінансів і економіки природо-користування Національного університету водного господарства та природо-користування

СУТНІСТЬ ГРОШЕЙ ЯК ЗАСОБУ ПЛАТЕЖУ І МІРИ ЦІННОСТІ ТОВАРІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТАБІЛЬНІСТЬ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІК

У статті досліджуються передумови виникнення і розвитку грошей та їх функцій, аналізується вплив грошово-фінансових відносин на стабільність розвитку національних економік, запропоновано заходи для стабілізації грошово-фінансових систем країн.

Ключові слова: гроші, фінансова система, економіка, стабільність.

В статье исследуются предпосылки возникновения и развития денег и их функций, анализируется влияние денежно-финансовых отношений на стабильность развития национальных экономик, предложены мероприятия для стабилизации денежно-финансовых систем стран.

Ключевые слова: деньги, финансовая система, экономика, стабильность.

In the article of pre-condition of origin and development of money and their functions are investigated, influence money-financial relations on stability of development of national economies is analysed, measures for stabilizing money-financial systems of countries are offered.

Keywords: money, financial system, economy, stability.

Постановка проблеми. Стрімкий трансконтинентальний розвиток суспільних відносин в останнє століття кардинально змінив фінансові системи країн, в основі яких лежать грошові одиниці. Тверді грошові знаки були замінені на паперові гроші, які на перших етапах забезпечувалися золотим еквівалентом. Однак з часом і від цього правила світова спільнота відмовилася, а в ХХ столітті широкого розповсюдження набули векселі, сертифікати, облігації та кредитні ресурси, які взяли на себе окремі функції грошових знаків. У результаті сутність грошей як засобу платежу і міри цінності товарів була розмита та слабко піддається контролю. Тому провідні економісти багатьох країн саме у втраті контролю за обігом деметалізованих грошових

ресурсів бачать витоки сучасної світової фінансової кризи, яка переросла в економічну.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фінансові потрясіння 2008 – 2009 років привернули увагу до дослідження причин виникнення сучасних криз багатьох вітчизняних економістів. Серед найбільш ґрунтовних робіт варто виділити статті О. Барановського, Є. Боброва, В. Гейця, А. Гриценка, І. Дорошенка, С. Кульпінського, В. Маневича, І. Радіонової, О. Кузьміна, А. Чухна.

У зазначених працях наголошується на тому, що в основі сучасних фінансових криз лежить неконтрольоване і не підкріплене реальним зростанням національних економік емісійне фінансування багатьма країнами, і в першу чергу США як світовим лідером зрослих запитів населення. Так, на думку В. Гейця, фінансові кризи в Україні у 1998-1999 та 2008-2009 роках є наслідком надмірної активності держави на ринку внутрішніх запозичень для фінансування дефіциту бюджету. При цьому, фінансова криза є передумовою, економічної кризи, а остання, своєю чергою, – передумовою соціальної кризи [1, с. 15]. З огляду на зазначене, запропонована тематика дослідження є актуальною і потребує додаткового вивчення.

Мета і завдання дослідження. Метою даної статті є дослідження етапів становлення та розвитку грошово-фінансових систем, розширення функцій грошей та їх вплив на стабільність розвитку національних економік. Відповідно до мети в статті вирішуються такі завдання:

- досліджуються передумови виникнення і розвитку грошей та їх функції;
- аналізується вплив грошово-фінансових відносин на стабільність розвитку національних економік;
- пропонуються заходи для стабілізації грошово-фінансових систем країн.

Виклад основного матеріалу. В результаті розвитку перших суспільних утворень відбулося кілька поділів праці та розшарування невеликих однорідних племінних об'єднань на різні категорії населення. Людина освоювала все більші й далі території суші та світового океану, що вимагало від неї пошуку зручного засобу для оплати придбаних товарів в інших племен. Тому, наприклад, М. Туган-Барановський, зазначає, що: “Гроші виникли як природний наслідок зростання товарного обміну, і гроші стали товари, які мали найбільше забезпечений збут” [2, с. 125]. Проте, якщо на перших етапах таке придбання здійснювалося через обмін товарами, то згодом це стало незручним, а в окремих випадках і неможливим, що сприяло виникненню металічних грошей.

Отже, металічні гроші виникли як засіб платежу і для спрощення розрахунків між продавцями та покупцями. При цьому використан-

ня металічних грошей мало значні переваги порівняно з обмінними операціями, або застосуванням як грошей найбільш ходових товарів: вони не зношувалися, були легкими і зручними для визначення ціни будь-якого товару; не виникало проблем з їх зберіганням та обміном. Тобто гроші у їхній сучасній формі (металічній або паперовій) стали загально визнаним еквівалентом вартості різнорідних товарів та дозволили без великих складностей порівнювати цінність абсолютно непорівнюваних речей. Крім того, на думку С. Мочерного: “Гроші також є найрухомішим елементом економічної власності, оскільки за них власник може придбати будь-яке інше багатство (підприємства, землю, цінні папери, золото тощо), політичну владу, вплив на державний апарат [3, с. 141].

Функції грошей найбільш повно виділив К. Маркс, який характеризував їх як: міру вартості, засіб обігу, засіб утворення скарбів, засіб платежу і світові гроші. За Марксом: “Гроші функціонують тепер, поперше, як міра вартості при визначенні ціни товару, що продається. По-друге, гроші функціонують як ідеальний купівельний засіб” [4, с. 147].

А. Сміт, дещо раніше від К. Маркса, акцентував увагу на обмінній функції грошей та функції грошей як засобу визначення цінності товару: “... в певний час і в певному місті гроші представляють собою точний вимір дійсної обмінної цінності всіх товарів, але тільки в певний час і в певному місті” [5, с. 153]. Крім того, К. Маркс вважав появу грошей першою формою накопичення їх власниками капіталу: “Якщо ми залишимо в стороні речовий зміст товарного обороту, обмін різних споживчих вартостей, і будемо розглядати тільки економічні форми, які породжені цим процесом, то ми виявимо, що гроші являють собою його останній продукт. Цей останній продукт товарного обороту є першою формою прояву капіталу. Капітал при своїй першій появі на сцені, тобто на товарному ринку, ринку праці або грошовому ринку, незмінно появляється у вигляді грошей – грошей, які шляхом певних процесів повинні перетворитися в капітал” [4, с. 157].

Водночас, А. Маршал, розглядаючи функцію грошей як засобу для оцінки рівня розвитку країни, зазначав, що поступлення грошей до державного бюджету більш повно характеризують розвиток країни, ніж сума накопиченого нею капіталу: “Грошовий дохід – або поступлення від багатства являє собою мірило процвітання країни, яке, яким би ненадійним воно не було, виявляється все ж в деякому відношенні кращим, ніж мірило, яке відображає грошову вартість накопиченого багатства” [6, с. 142].

Дж. М. Кейнс виділив таку властивість грошей, як наявність у них у довгостроковому та короткостроковому аспекті нульової, або у будь-якому випадку, дуже незначної еластичності виробництва, оскільки

мова йде про можливість приватного підприємства, а не органів, які регулюють грошовий обіг, або монетарних органів. Під еластичністю виробництва грошей вчений розуміє не здатність підприємств виробляти гроші за своїм бажанням: “При всьому бажанні, кількість людей, яких можна долучити до виробництва грошей, не велика, крім країни, в якій добування золота є потужною галуззю промисловості”. На думку вченого, друга відмінна властивість грошей полягає в тому, що вони мають еластичність заміни, рівну або майже рівну нулю. Це означає, що коли мінова цінність грошей зростає, то не виникає ніякої тенденції до заміни їх яким-небудь іншим чинником, крім, можливо, тих незначних випадків, коли грошовий матеріал використовується також у промисловості і ремеслах [7, с. 222-223].

Оскільки гроші замінити нічим не можна, то, на думку вченого, єдиний вихід при їх дефіциті може полягати (поки схильність до ліквідності залишається постійною) у збільшенні кількості грошей або – що формально одне і те ж – в підвищенні цінності грошей, що дозволить наявній кількості грошей обслуговувати більший обсяг грошових операцій. Водночас, він зазначав, що та властивість, завдяки якій золото традиційно рахувалося особливо зручним для виконання функцій стандарту цінності, а саме нееластичність його пропозиції, виявилася в основі всіх сучасних трудностей, які пов’язані з обігом грошової маси.

Натомість опонент кейнсіанської теорії М. Фрідмен вважав, що кількість грошей відіграє важливу, крім того, вирішальну роль в економічному розвитку, оскільки “гроші всюди присутні і, якщо порушити грошовий обіг, порушиться нормальне функціонування всього господарського механізму”. На думку Фрідмена, саме зміни, які відбувалися у грошовій сфері, завжди передували або пожвавленню, або падінню в інших сферах економіки [8, с. 325].

Зазначені висновки дозволили вченому сформулювати положення монетарної теорії, згідно з якою динаміка всіх соціально-економічних процесів у національному господарстві залежить від обсягу наявної в обігу грошової маси, а отже, регулюючи його, держави можуть впливати на розвиток своєї економіки.

За золотого стандарту грошові скарби виконували роль стихійного регулятора грошового обігу – при скороченні виробництва й обігу товарів частина грошей ставала зайвою, перетворюючи на скарб, і навпаки. Проте в сучасних умовах вони не виконують цієї функції, оскільки грошові знаки на золото не обмінюються. Після остаточної відмови від золотого стандарту накопичення приватними особами золота та скарбів зумовлено, насамперед, прагненням застрахувати свої капітали і заощадження від знецінення, інфляції та можливих втрат

внаслідок соціальних потрясінь, глибоких економічних криз і війн. У країнах з нестабільною національною грошовою одиницею підприємці та фізичні особи як засіб накопичення використовують нумізмічні і золоті монети та “тверду” валюту іноземних країн.

З розвитком міжнародного поділу праці і міжнародного ринку гроші починають обслуговувати міжнародну торгівлю, виконуючи функцію світових грошей. Оскільки за золотого стандарту грошові одиниці різних країн містили різну за вагою кількість золота, при розрахунках грошові одиниці зіставлялися, що означало встановлення монетарного паритету.

Із середини 70-х років ХХ століття, у зв'язку з припиненням обміну доларів на золото, центральні банки використовують золото як світові гроші, лише продаючи його на приватних ринках золота, а міжнародним платіжним і купівельним засобом слугують резервні національні валюти – американський долар, євро, англійський фунт стерлінгів та інші.

Коротко оцінивши передумови виникнення грошей та їх функцій, які стали основою грошово-фінансових відносин у будь-якій державі, а згодом, також, міжнародних фінансових відносин, варто підкреслити, що сьогодні вони є незамінним засобом обігу та визначення цінності кожного товару. Проте самі гроші також мають певну цінність, яка за певних обставин може змінюватися.

Так, австрійський економіст Й. А. Шумпетера показав, що: “...споживча цінність матеріального блага представляє собою історичну основу набуття грошами певного обмінного відношення до решти благ, але потім його цінність для господарчого суб'єкта і його ціна на ринку можуть віддалитися від цієї основи і дійсно від неї віддаляються” [9, с. 100]. За таких умов цінність грошей як таких можна умовно відділити від цінності речовини, із якої це благо складається. Правда, остання з історичного погляду є джерелом походження першої. Але загалом при поясненні конкретної цінності грошей можна відсторонитися від цінності речовини, з якої вони виготовлені. Можна уявити, що господарюючі суб'єкти пропорційно благам, які знаходяться в їх розпорядженні, а точніше сказати, пропорційно їх ціннісному виразу отримують у своє розпорядження засіб обміну, який не володіє споживчою цінністю, на який у будь-якому господарчому періоді повинні обмінюватися всі блага. У цьому випадку цей засіб обміну буде оцінюватися тільки як засіб обміну, а його цінність може бути тільки обмінною цінністю.

Таким чином, за Й. А. Шумпетером, обмін між грошовим та реальним доходом стає вирішальними моментом, являючи собою те місце в господарчому процесі, де формується індивідуальна мінова цінність, а значить, і ціна грошей. Це дозволило вченому дійти висновку, що:

“обмінна цінність грошей для кожного господарюючого суб’єкта залежить від споживчої цінності тих споживчих благ, які він може отримати в обмін на свій дохід” [9, с. 102].

Виходячи із зазначеного, важливим питанням, на якому акцентують увагу дослідники проблеми обігу грошей, є питання необхідної та допустимої в національному господарстві грошової маси. При цьому, якщо наявна маса грошей постійна, то з року в рік буде існувати незмінний попит на гроші і для кожного господарчого суб’єкта буде реалізовуватися незмінна цінність грошей.

Отже, для забезпечення стабільності грошової одиниці важливим є не кількість наявної в обігу грошової маси, не важливо, чи це металічні або паперові ресурси, а їх незмінність у часі. Тому, слідуючи за думкою Й. А. Шумпетера, можна дійти висновку, що для забезпечення незмінної цінності грошей (не допущення інфляції, або дефляції) необхідно зберегти незмінною грошову масу. Ці ж висновки, як зазначалося вище розвинув, М. Фрідмен, який вважав, що основна причина інфляції пов’язана з надлишком грошової маси.

Без сумніву, така думка вчених не може викликати заперечень, однак варто зауважити, що до того часу поки як засіб платежу використовувалися металічні гроші, або паперові гроші, забезпечені золотим еквівалентом, їх стрімке знецінення було неможливим, оскільки був відсутній матеріал для значного збільшення грошової маси. Але з моменту, коли було скасовано обов’язкове забезпечення паперових грошей дорогоцінними металами проблеми для “насичення” ринку грошовою масою не існує. За таких умов держава, яка володіє друкарським верстатом, має перевагу перед суб’єктами господарювання, підприємцями та населенням, може використовувати цю властивість паперових грошей для вирішення своїх проблем (покриття дефіциту державного бюджету, збільшення номінальної зарплати, соціальних та інвестиційних видатків).

Однак такі вигоди держави мають тимчасовий характер, оскільки через збільшення в обігу грошової маси, цінність грошей дуже швидко знизиться. Але, якщо держава в цьому випадку не зазнає ніяких прямих збитків, навпаки отримає тимчасову вигоду, то юридичні і фізичні особи – власники грошових ресурсів зазнають прямих втрат, оскільки реальна купівельна цінність, наявних у них грошей знизиться. Проте в у довготривалій перспективі держава, в результаті зниження ефективності роботи суб’єктів господарювання, через нестачу оборотних засобів, також недоотримає грошових надходжень до бюджету.

Тому в науковій економічній літературі забезпечення стабільності фінансової системи держави та національної грошової одиниці розглядається як один із найважливіших чинників, при дотриманні яко-

го економіка країни розвиватиметься динамічно, уникаючи інфляції, надмірних сплесків буму та рецесії. Відомі світові та вітчизняні науковці забезпечувати стабільність грошової системи країни рекомендують завдяки контролю за зростанням грошової маси, а окремі вчені, серед яких М. Туган-Барановський, взагалі, пропонують повернутися до металічних грошей. При цьому вчений вважав, що: "... вернутися від паперових грошей до металічних можна двома шляхами. Один шлях – це коли держава збирає за допомогою казначейства до своїх рук зайво випущені паперові гроші і нищить їх. Другий спосіб має протилежний характер. Держава поновлює розмін паперових грошей на металеві по тій самій ціні, яка стоїть на ринку. В першому випадку підвищується ціна на паперові гроші, отже й падають ціни на товар; в другому випадку – ціни на паперові гроші не змінюються, і, значить, не змінюються й ціни на товар" [2, с. 128].

За теперішнього обсягу накопичених у світі паперових грошей реалізувати пропозицію М. Туган-Барановського важко. Проте, як би вдалося забезпечити стабільність грошей у світовому масштабі, тим самим був би усунутий спекулятивний вплив фінансових потоків на економічний розвиток країн та світового господарства в цілому. Тому, розуміючи важливість стабільної валюти для недопущення, або принаймні зменшення економічного спаду, розпочинати необхідно з вилучення надлишкової маси паперових грошей з обігу з поступовим поверненням до золотого стандарту. Водночас, в міру зменшення в обігу готівкової маси, її потрібно замінити безготівковими фінансовими ресурсами, які вже сьогодні широко використовуються в багатьох країнах світу як засіб розрахунку за різноманітні послуги та для придбання дороговартісних товарів. Як би не складно було це зробити, потрібно пам'ятати, що до того часу, поки в фінансовому обігу будуть знаходитися не забезпечені золотом паперові гроші, світову та національні економіки періодично потрясатимуть фінансові кризи, які, своєю чергою, переростатимуть в економічні.

Висновки. Таким чином, з проведеного дослідження ролі грошей, причин зародження та характеру фінансових криз можна дійти таких висновків:

– на відміну від попередніх періодів, фінансові кризи 1998 та 2008 років виникли не через неконтрольовану емісію готівкових грошових ресурсів, а через не підтвержене реальним зростанням ВВП та забезпеченим реальними доходами споживчим попитом населення, кредитування економік багатьох країн. Говорити, що у фінансовій кризі 2008 року винні тільки США, де криза виникла через проблеми з іпотечним кредитуванням, це значить закрити очі на аналогічні проблеми, які мають місце в інших країнах;

– швидке поширення фінансових криз 1998 та 2008 років по всій Планеті чітко висвітлює недоліки, які супроводжують глобалізацію світових фінансових ресурсів. За сучасної системи, коли, домінуючою та формуючою золотовалютні резерви багатьох країн світу валютою залишається не забезпечений золотим еквівалентом долар США, уникнути фінансових потрясінь від кризи, яка зародилася в одній великій країні, не вдасться нікому;

– для локалізації фінансової кризи, що зароджується в межах однієї країни або одного регіону, існує два шляхи: або повернення до забезпечення золотим еквівалентом усіх, або принаймні провідних валют; або організація кількох потужних, максимально автономних, регіональних емісійних центрів;

– глобалізація та монополізація фінансових ринків вимагає від урядів країн посилення державного регулювання фінансових потоків, діяльності банків, фінансових і фондових бірж та інших фінансових інституцій;

– кредитна політика національних та комерційних банків повинна будуватися з врахуванням фаз економічного циклу, з тим щоб у фазі підйому уникнути надмірного "перегріву" економіки, а при перших признаках рецесії підтримувати суб'єктів господарювати та стимулювати інвестиційну діяльність.

Література:

1. Геєць В. Макроекономічна оцінка грошово-кредитної та валютно-курсової політики України до і під час фінансової кризи / Геєць В. // Економіка України. – 2009. – № 2. – С. 5-23.

2. Туган-Барановський М. І. Політична економія. Курс популярний. – К. : Наукова думка, 1994. – 263 с.

3. Мочерний С. В. Довбенко М. В. Економічна теорія: Підручник. – К. : Видавничий центр "Академія", 2004. – 856 с.

4. Маркс К. Капітал. – Т. 1 // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Т. 23. – М. : Госполитиздат, 1960. – 908 с.

5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов (книги I – III). / Отв. ред. акад. Л. И. Абалкин. – М. : Наука, 1993. – 572 с.

6. Маршалл А. Принципы экономической науки. – Т. 1. – М. : Прогресс. Универс, 1993. – 415 с.

7. Кейнс Дж. М. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, процента та грошей. – К. : АУБ, 1999. – 189 с.

8. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень: Підручник. – К. : Знання, 2005. – 583 с.

9. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер; [предисл. В. С. Автономова; пер. с нем. В. С. Автономова, М. С. Любского, А. Ю. Чепуренко; пер. с англ. В. С. Автономова, Ю. В. Автономова, Л. А. Громовой, К. Б. Козловой, Е. И. Николаенко, И. М. Осадчей, И. С. Семененко, Э. Г. Соловьевы]. – М. : Эксмо, 2007. – 864 с. – (Антология экономической мысли).